

บทวิจารณ์หนังสือ วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม

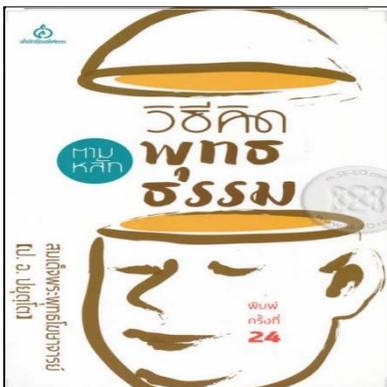
Thinking based on Buddhist Principles

พระอธิการพรณารายณ์ กิตติคุณ (ปานบูต)¹
Phra Athikara Pornnarai Kittikuno (Panboot)

Received: December 17, 2020

Revised: January 2, 2021

Accepted: January 20, 2021

ผู้แต่ง : สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

จำนวนหน้า : 192 หน้า

ครั้งที่พิมพ์ : ครั้งที่ 24

พิมพ์ลักษณะ : กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2560

บทคัดย่อ

วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม หรือโยนิโสมนสิการเป็นแบบวิธีการพิจารณาไตร่ตรองในใจ โดยแยกคาย โดยมีด้วยกัน 10 วิธีคิด ประกอบด้วย 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ 4) วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา 5) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ 6) วิธีคิดแบบรู้ทันคุณโทษและทางออก 7) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม 8) วิธีคิดแบบเร้ากุศล 9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน และ 10) วิธีคิดแบบวิภาวาท โดยกระบวนการคิดทั้งหมดนี้เป็นไปเพื่อช่วยในการวิเคราะห์แยกแยะและการกลั่นกรองเหตุปัจจัยด้วยปัญญาในระดับที่เรียกว่า จินตามยปัญญา เกิดเป็นสัมมาทิฐิเข้าสู่กตังถัมหาป้องกันกิเลสเกิดขึ้นในใจ จึงระงับทุกข์ได้ และเมื่อบุคคลผู้ฝึกจนชำนาญแล้วจะสามารถนำไปประยุกต์ปรับใช้กับ

¹ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุโขทัย; Sukhothai Provincial Office of Buddhism
Corresponding author, e-mail: pornnarai16@gmail.com, Tel. 088-1656109

ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตจริงของตนเองและบุคคลอื่น เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข เพื่อความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด ดังนั้นหนังสือเล่มนี้จึงมีประโยชน์อย่างมากเพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจเบื้องต้นและเป็นแนวทางต่อบุคคลที่ปรารถนาให้ชีวิตตนมีความสุขได้ไปฝึกฝนพัฒนาตนในแต่ละขั้นตอนจนกระทั่งก้าวสู่ระดับปัญญาชั้นสูงเพื่อการสิ้นทุกข์สืบต่อไปได้

คำสำคัญ: วิธีคิด, หลักพุทธธรรม, โยนิโสมนสิการ

Abstract

Thinking based on Buddhist Principles or Yonisomanasikara is a method of wise reflection. There are 10 ways of thinking: 1) Analytical Thinking, 2) Synthesis Thinking, 3) Futuristic Thinking, 4) Integrative Thinking, 5) Strategic Thinking, 6) Applicative Thinking, 7) Critical Thinking, 8) Creative thinking, 9) Conceptual Thinking, and 10) Comparative Thinking. All these thinking processes are to analyze, distinguish and refine the causes with intelligence at the level known as Jintamayapanya. It was born as the right view (sammaditthi) to block the passion and prevent the desire from the heart. So it is able to stop suffering. And when a person who has practiced well can still apply it to the real-life problems of himself and others for the benefit, happiness, and finally getting out of suffering. Therefore, this book is very useful as a foundation for basic understanding and as a guide for those who wish to make their lives happy, to develop themselves in each step of the processes until they reach the advanced level of wisdom for the end of suffering in the future.

Keywords: Thinking, Buddhist Principles, Yonisomanasikara

บทนำ

หนังสือเรื่อง “วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม” เขียนโดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) พิมพ์ครั้งที่ 24 เมื่อปี 2560 หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอวิธีคิดตามหลักพุทธธรรม กล่าวคือ ได้นำหลักคิดที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่า วิธีคิดโยนิโสมนสิการ ซึ่งหมายถึงกระบวนการคิดที่เกิดจากการพิจารณาอย่างแยบคายเป็นระบบ ซึ่งประกอบด้วย 10 วิธีคิด คือ 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ 4) วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา 5) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ 6) วิธีคิดแบบรู้ทันคุณโทษ และทางออก 7) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม 8) วิธีคิดแบบเร้ากุศล 9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน และ 10) วิธีคิดแบบวิภาษวาท

หนังสือเล่มนี้ได้ถูกนำมาจัดพิมพ์โดยการแยกบทเฉพาะบทที่ 13 มาจากหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย ซึ่งเป็นหนังสือที่จัดว่าเป็นผลงานวิชาการชั้นเอกที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของท่าน โดยท่านมีเจตนาให้จัดพิมพ์แยกบทเพื่อยังประโยชน์และความสะดวกในการเผยแพร่ให้แก่ผู้ที่ให้ความสนใจในเฉพาะเรื่องหลักวิจิตโยนิโสมนสิการนี้ โดยท่านได้แนะนำให้ผู้ศึกษาได้ใช้สติปัญญาทำความเข้าใจในแต่ละวิธีคิดตามหลักพุทธธรรม หรือวิจิตโยนิโสมนสิการนี้อย่างละเอียดถี่ถ้วนให้ดีด้วย ซึ่งเมื่อศึกษาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบได้ว่าวิจิตโยนิโสมนสิการนี้เป็นปัจจัยส่งเสริมกำลังแห่งสติและปัญญาให้มีมากขึ้น โดยกำลังแห่งสติปัญญาที่ดีนี้จะทำหน้าที่ลดหรือป้องกันไม่ให้วิชา ตัณหา อุปาทาน ที่เป็นเหตุแห่งความทุกข์เกิดขึ้น กล่าวคือจะทำหน้าที่ตัดรอนทุกข์ หรือกั้นทุกข์ที่ปกติมักเกิดขึ้นตลอดเวลาสำหรับปุถุชนนั่นเอง

เนื้อเรื่อง

ผู้เขียนได้จัดลำดับการนำเสนอเป็นไปตามระดับ โดยปรับระดับความรู้พื้นฐานก่อนเริ่มตั้งแต่ฐานะของความคิดในระบบการดำเนินชีวิตที่ดี และฐานะความคิดในกระบวนการของการศึกษา ก่อนจะนำเข้าสู่โยนิโสมนสิการ วิธีแห่งปัญญาทั้ง 10 วิธี สรุปลงด้วยการนำไปสู่การปฏิบัติ ด้วยแนวทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา ตลอดจนปลุกศรัทธาในพระรัตนตรัย มีเนื้อหาโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ความนำ: ฐานะของความคิด ในระบบการดำเนินชีวิตที่ดี

ความหมายของการดำเนินชีวิตที่ดีที่ถูกต้อง หรือการรู้จักดำเนินชีวิต สามารถอธิบายได้ดังนี้

- 1) การดำเนินชีวิตที่ดี ในแง่การดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้อยู่รอด คือ การรู้จักแก้ปัญหาหรือดับทุกข์ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า **แก้ปัญหาเป็น**
- 2) การดำเนินชีวิตที่ดี ในแง่ของการกระทำทั้ง 3 ประการ คือ การรู้จักทำ รู้จักพูด รู้จักคิด หรือเรียกง่าย ๆ ว่า **คิดเป็น พูดเป็น** (หรือสื่อสารเป็น) และ**ทำเป็น** (รวมทั้งผลิตเป็น)
- 3) การดำเนินชีวิตที่ดี ในแง่ของการรับรู้ทางอายตนะ 6 ให้ได้ผลดี จึงหมายถึง การรู้จักการรับรู้ ได้แก่ รู้จัก (เลือก) ดู รู้จัก (เลือก) ดม รู้จัก (เลือก) ฟัง รู้จัก (เลือก) ลิ้ม รู้จัก (เลือก) สัมผัส รู้จัก (เลือก) คิด เรียกง่าย ๆ ว่า **ดูเป็น ฟังเป็น ดมเป็น ลิ้มเป็น สัมผัสเป็น และคิดเป็น**
- 4) การดำเนินชีวิตที่ดี ในแง่ของการเสพบริโภคทางวัตถุและสิ่งแวดล้อม คือ การรู้จักคิด รู้จักใช้ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า **กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น เสวนา-คบหาเป็น**

บรรดาการปฏิบัติถูกต้องในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ อาจพูดรวบรัดได้ว่า **การรู้จักคิด หรือคิดเป็น** ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องทั้งหมด เพราะเมื่อคิดเป็นแล้วก็ช่วยให้พูดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ฟังเป็น กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น และคบหาเสวนาเป็น ตลอดไปทุกอย่าง

ลักษณะสำคัญที่เป็นตัวตัดสินคุณค่าของการรู้จักทำ หรือทำเป็น คือความพอดี และในกรณีทั่วไป รู้จัก-และ-เป็นกับ-พอดี ก็มี ความหมายเดียวกัน

ทางพุทธธรรมซึ่งถือเอาลักษณะที่ไร้โทษ ไร้ทุกข์ จึงใช้คำว่า “พอดี” เป็นคำหลัก ดังนั้น คำว่า “ดำเนินชีวิตเป็น” จึงใช้คำว่า **ดำเนินชีวิตพอดี** เรียกเป็นคำศัพท์ว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ซึ่งมีความหมายเดียวกับการดำเนินชีวิตที่เที่ยงม กล่าวนั้นคือ **มรรค** หรือ**อริยมรรค** ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนพัฒนาตน ซึ่งคือ**กระบวนการศึกษา** พุทธศาสน์ว่า มรรคจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยศึกษา การคิดถูกต้อง รู้จักคิดหรือคิดเป็น เป็นตัวนำของชีวิตที่เที่ยงมหรือมรรคอันใด การฝึกฝนพัฒนาความคิดที่ถูกต้อง ให้รู้จักคิด หรือคิดเป็นก็เป็นตัวนำของการศึกษาหรือสิกขาอันนั้น และยังเป็นปัจจัยชักพาไปสู่ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น ตลอดจนความเชื่อถือถูกต้องที่เรียกว่า **สัมมาทิฐิ** ซึ่งเป็นแกนนำของชีวิตที่เที่ยงมทั้งหมด

ความนำ: ฐานะของความคิด ในกระบวนการของการศึกษา หรือการพัฒนาปัญญา

1) จุดเริ่มต้นการศึกษา หรือการใ้การศึกษา โดยสรุปแล้วแหล่งที่มาของการศึกษา เรียกว่า ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ มี 2 อย่าง คือ ปัจจัยภายนอกหรือปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น ได้แก่ การรับการถ่ายทอด หรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อน หนังสือ สื่อ และวัฒนธรรมที่เป็นไปด้วยความถูกต้องและเที่ยงม และอีกอย่าง คือ ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูก รู้จักคิด หรือคิดเป็น ในทำนองเดียวกันแหล่งที่มาที่ผิดหรือการใ้การศึกษา ที่เรียกว่า ปัจจัยแห่งมิฉฐาทิฐิ ก็มี 2 อย่างเช่นกันตรงกันข้าม

2) กระบวนการของการศึกษา เมื่อมีสัมมาทิฐิเป็นแกนนำแห่งการศึกษาแล้ว กระบวนการจึงเดินต่อไปได้ แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน เรียกว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ทั้ง 3 ประการอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหของอารยชนขั้นพื้นฐาน เรียกตามคำบาลีว่า อริยมรรค แปลว่า ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ ที่ทำให้เป็นอริยชน มี 8 ประการ คือ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (พูดชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ) ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้คือต้องอาศัยพื้นฐานเริ่มต้น 2 ประการข้างต้น

3) ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับจุดเริ่มต้นของการศึกษา จุดเริ่มต้นดังกล่าว คือ ปรโตโฆสะ ซึ่งหมายถึงเสียงจากภายนอก จากผู้อื่นที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเรียกว่า กัลยาณมิตร และอีกอย่างคือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งแปลว่า การทำใจให้แยบคาย หรือความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คือคิดอย่างเป็นระเบียบตามแนวทางปัญญา รู้จักพิจารณาตามสภาวะ หาเหตุปัจจัย สืบค้น โดยไม่เอา ตัณหาอุปาทาน หรือความรู้สึกตนเป็นที่ตั้ง โดยจุดย้าของโยนิโสมนสิการ คือ เมื่อดำเนินการปรโตโฆสะอยู่นั้น พึงระลึกเสมอว่า ปรโตโฆสะจะต้องเป็นเครื่องปลุกเร้าโยนิโสมนสิการด้วย

4) ความคิดที่ไม่เป็นการศึกษา และความคิดที่เป็นการศึกษา สามารถพูดสั้น ๆ ได้ว่า กระบวนการคิดที่สนองปัญญา ทำให้ปัญญางอกงามขึ้น ไม่สนองตัณหาอุปาทาน คือการคิดที่เป็นไปเพื่อแก้ปัญหา แก่ทุกข์ นำไปสู่การดับทุกข์ได้ คือ การศึกษา จุดสำคัญที่โยนิโสมนสิการเริ่มเข้ามามีบทบาท คือ การตัดตอนไม่ให้เวทนามีอิทธิพลเป็นปัจจัยก่อตัณหาต่อไป อนึ่งเมื่อคิดก็คิด

อย่างมีโยนิโสมนสิการนั้น หมายถึง มีสติอยู่พร้อมเพราะโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสติ ทำให้ต้องใช้ปัญญาความคิดจึงมีระเบียบ จิตจึงไม่ลอยเลื่อนเซือนแซไปเรียกว่า มีสติ จึงกล่าวได้ว่าเป็นจุดกลางในการพัฒนาปัญญา นำสู่การแก้ปัญหาและพึ่งพาตนเองได้

บุพนิมิตที่ 2 : โยนิโสมนสิการ วิธีการแห่งปัญญา

ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ การทำในใจให้แยบคาย หรือคิดแบบแยบคายถูกวิธี มีความสำคัญมาก ดังพุทธพจน์ ที่พระพุทธองค์ทรงได้ตรัสไว้มีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัษฎางคิกมรรค” หรืออีกพระพุทธพจน์ที่รับรองความสำคัญมากของโยนิโสมนสิการ ในอังคุตตรนิกาย เอกายนมรรค ว่า “เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่...ที่เป็นไปเพื่อการดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสัทธรรม เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”

ความหมายของโยนิโสมนสิการ

โดยรูปศัพท์ โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ ถึง ใสใจ พิจารณา เมื่อรวมกันเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำในใจ โดยแยบคาย ซึ่งในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ไขความให้ความหมาย ๆ ไว้ 4 แบบ คือ 1) อุบาย มนสิการ แปลว่า คิดให้เข้าถึงความจริง ทำให้ยังรู้สภาวะลักษณะ 2) ปถมนสิการ หมายถึง คิดเป็นทาง ถูกทางตามแนวเหตุผล 3) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ สืบสาวค้นหาเหตุผล 4) อุปบาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล หมายถึง การคิดการพิจารณาให้เกิดกุศลธรรม เช่นปลุกเร้าให้เกิดความเพียร ให้หายโกรธ ทำให้มีสติหรือจิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

โยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ๆ อาจมีลักษณะครบที่เดียวทั้ง 4 ข้อ หรือเกือบครบ หากจะเขียนลักษณะทั้ง 4 ข้อสั้น ๆ คงได้ความว่า *คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดกุศลเร็ว* หรือถ้าเข้าใจความหมายดีแล้วจะถือตามคำแปลสืบ ๆ กันมาว่าคือ “การทำในใจโดยแยบคาย” ก็ได้ และนอกจากนี้ยังสามารถให้ความหมายโยนิโสมนสิการในแง่สภาวะที่ว่า โยนิโสมนสิการคือความคิดที่ทำหน้าที่สกัดอวิชชาและตัณหากิได้เช่นกัน

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการนี้ ว่าโดยหลักการแล้วมี 2 แบบ คือ 1) แบบมุ่งกำจัดหรือสกัดอวิชชาโดยตรง เป็นแบบที่ต้องใช้ในการปฏิบัติธรรม เพื่อให้เกิดความรู้ตามเป็นจริงซึ่งจำเป็นต่อการตรัสรู้ 2) แบบมุ่งสกัดหรือบรรเทาตัณหา มักใช้เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น มุ่งเตรียมพื้นฐานด้านคุณธรรมเพื่อขัดเกลากิเลส พร้อมในการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไป

วิธีโยนิโสมนสิการที่พบในพระบาลี ประมวลได้เป็นแบบใหญ่ ๆ 10 แบบ ดังต่อไปนี้

1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาพที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหาหาทางแก้ไขด้วยวิธีคิดแบบอัทปะปัจจัยตา หรือวิธีคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งพบในพระบาลีเป็นแบบปัจจัยสัมพันธ์ และคิดแบบสอบสวนตั้งคำถาม

ก. คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ คือ การพิจารณามองย้อนและสืบสาวไปถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาสัมพันธ์ และก่อให้เกิดผลหรือปรากฏการณ์นั้น ๆ ขึ้น เช่น ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอน ให้พระสาวกพิจารณาว่า “เมื่อสิ่งนั้นมี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนั้นเกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฯลฯ”

ข. คิดแบบสอบสวน หรือ ตั้งคำถาม คือการพิจารณา และตั้งคำถามแก่ตนว่าทำไม เพราะอะไร เช่นตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งปัญหาถามพระองค์เองก่อนตรัสรู้ ว่า “ตัณหาเกิดขึ้นเพราะอะไร อะไรเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา” เป็นต้น

2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เป็นการกระจายเนื้อหาให้มองตามสภาวะมุ่งเพื่อเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะ ตามธรรมดา สิ่งทั้งหลายก็ดี ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ก็ดี เรื่องราวต่าง ๆ ที่อุบัติขึ้นก็ดี เกิดจากส่วนประกอบย่อย ๆ มารวมกันเข้า เมื่อแยกแยะ กระจายออกไปให้เห็นองค์ประกอบย่อย ๆ ต่าง ๆ ได้แล้ว จึงจะรู้จักสิ่งนั้น เรื่องราวนั้น ๆ ได้ถูกต้องแท้จริง จึงจับจุดที่เป็นปัญหาได้ และจึงจะแก้ปัญหาได้ ตัวอย่างของการคิดแบบนี้ เช่นที่พระพุทธศาสนาแยกแยะชีวิตออกเป็นส่วนประกอบย่อยต่าง ๆ เช่น ชั้น 5 เป็นต้น

3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองเหตุการณ์ สถานการณ์ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย อย่างรู้เข้าใจธรรมดาธรรมชาติ ทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย กล่าวคือ การมีการเกิดขึ้นแล้วจะต้องมีการดับไป ไม่เที่ยง เป็นไปตามกฎแห่งธรรมชาติ วิธีคิดแบบนี้ที่ถูกต้องดำเนินไปให้ครบ 2 ขั้นตอน คือ

ก. ขั้นที่หนึ่ง รู้เท่าทันและยอมรับความจริง เป็นขั้นวางใจวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ

ข. ขั้นที่สอง แก้ไขและทำการไปตามเหตุปัจจัย เป็นขั้นปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นท่าที่แห่งปัญญา คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไรก็ยอมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ขึ้นต่อความอยาก ความปรารถนาของเราหรือใคร ๆ เมื่อเราต้องการให้มันเป็นอย่างนั้น การแก้ไขควรแก้ที่เหตุปัจจัยนั้น ไม่แก้ด้วยความอยาก เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้จึงดำรงตนอยู่เป็นอิสระไม่ทุกข์มาก

4) วิธีคิดแบบแก้ปัญหา หรือวิธีคิดแบบอริยสังคี เป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องจากวิธีคิดแบบรู้เท่าทัน ธรรมดา (แบบที่ 3) แล้วพิจารณาแก้ปัญหาที่ตัวเหตุตัวปัจจัย วิธีคิดแบบนี้มีหลักการสำคัญ คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือทุกข์ โดยกำหนดรู้ทำความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์ให้ชัดเจน แล้วจึงสืบค้นหาสาเหตุเพื่อการละ เล็งเห็นผลแห่งการดับทุกข์ แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะจัดการกับสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่ได้กำหนดไว้นั้น ทั้งนี้อาจจัดวางเป็นขั้นตอนได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 กำหนดรู้คือ แจกแจงพิจารณาในปัญหาให้เข้าใจในสภาพของปัญหา และขอบเขตของปัญหาอย่างชัดเจน (รู้ทุกซ์)

ขั้นที่ 2 สืบสวนเหตุแห่งทุกซ์ที่จะพึงละ คือ วิเคราะห์ค้นหามูลเหตุหรือต้นตอของปัญหาซึ่งจะลองแก้ไขกำจัดหรือทำให้หมดสิ้นไป (สมุทัย)

ขั้นที่ 3 เล็งหมายชัดซึ่งการดับทุกซ์ที่จะทำให้สำเร็จ คือ เล็งเห็นชัดจนถึงสภาวะเป้าหมาย หรือตัวกระบวนการของการแก้ปัญหาก่อนที่จะวางรายละเอียดและกลวิธีปลีกย่อยในขั้นตอนการ (นิโรธ)

ขั้นที่ 4 จัดวางวิธีการดับทุกซ์ที่จะต้องปฏิบัติคือ กำหนดวางวิธีการ แผนการและรายการที่จะต้องทำในการที่จะแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหาให้สำเร็จโดยสอดคล้องกับเป้าหมายและหลักการทั่วไปนั้น เพื่อเตรียมแก้ไขปัญหาต่อไป (มรรค)

5) **วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์** หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นวิธีคิดในระดับปฏิบัติการหรือลงมือทำ คือ การที่จะกระทำการต่าง ๆ โดยรู้และเข้าใจถึงหลักการและความมุ่งหมายหรือการพิจารณาหาวัตถุประสงค์ในการดำเนินการไปสู่จุดหมายนั้น ๆ

6) **วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก** คือ มองให้ครบทั้งข้อดี ข้อเสีย และทางแก้ไขหาทางออก ให้รอดพ้นจากข้อบกพร่องต่าง ๆ เป็นวิธีมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง เน้นการศึกษาและยอมรับความจริงทุกแง่มุม ทั้งด้านดี ด้านเสีย จุดอ่อน จุดแข็ง ศัพท์ทางธรรมเรียกว่า วิธีคิดโดยรู้อัสนาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะ

7) **วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม** หรือการพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสธนา คือ การใช้สอย หรือบริโภค เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาต้นเหตุ ตัดทอนไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไป จำแนกได้เป็น 2 ประเภท ตามชนิดของความต้องการ คือ

ก. คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง กล่าวคือคุณค่าที่ยังประโยชน์เพื่อความเป็นอยู่ได้โดยอาศัยปัจจัย 4

ข. คุณค่าเทียม หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งที่มนุษย์ต้องการเพื่อปรนเปรอการเสพเสวยเวทนา อาศัยต้นเหตุเป็นเครื่องตีค่า เป็นไปโดยไม่จำเป็นเพื่อสนองกิเลสต้นเหตุ

8) **วิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม** เรียกกง่าย ๆ ว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสกัดกั้นหรือบรรเทาและขัดเกลาคต้นเหตุ ส่งเสริมความเจริญองกามแห่งกุศลธรรมและสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ เป็นการคิดให้เดินไปในทางที่ติงามและเป็นประโยชน์ โดยองค์ประกอบสำคัญที่คอยพยุงความคิดให้อยู่ในโยนิโสมนสิการนี้ได้คือ สติ ซึ่งสติจะทำหน้าที่ช่วยยับยั้งความคิดที่เป็นโยนิโสมนสิการไว้ได้

9) **วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน** คือวิธีคิดแบบมีปัจจุบันธรรมตาเป็นอารมณ์ความจริง ลักษณะความคิดชนิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการคิดที่อยู่ในแนวทางของความรู้ หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา เป็นการคิดที่สามารถรวมเอาเรื่องที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ เรื่องที่ล่วงผ่านมาแล้ว และ

เรื่องของการภายหน้าเข้าในการเป็นอยู่ในปัจจุบัน เช่น การคิดพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องในอดีต ถือเป็น การคิดที่นำมาใช้เป็นบทเรียน ก่อให้เกิดความไม่ประมาทระมัดระวังป้องกันภัยในอนาคต เป็นต้น คำว่าปัจจุบันในทางธรรม มิใช่เพียงที่เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น แต่หมายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องในขณะนั้น ๆ เป็นสำคัญ เป็นการสนับสนุน ให้มีการเตรียมและวางแผนในกิจการล่วงหน้า

10) วิธีคิดแบบวิภาษวาท คำว่าวิภาษวาท แปลว่า การพูดแยกแยะจำแนกแจกแจง แกลงความ แบบวิเคราะห์ เป็นการมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ แต่ละ ด้านให้ครบทุกด้าน มีความหมายครอบคลุมวิธีคิดที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นหลาย ๆ อย่าง วิธีคิดแบบนี้ ทำให้ความคิดและการวินิจฉัยเรื่องราวต่าง ๆ ชัดเจนตรงไปตรงมาตามความเป็นจริง เท่าความจริง พอดีกับความจริง แบ่งออกไปในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก. จำแนกโดยแง่ด้านของความจริง แบ่งได้ 2 อย่างเป็น 1) จำแนกตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้น ๆ คือ ของความจริงให้ตรงตามที่เป็นอยู่ในแง่นั้นด้านนั้น 2) จำแนกโดยมองความจริงของสิ่งนั้น ๆ ให้ครบทุกแง่มุมด้าน

ข. จำแนกโดยส่วนประกอบ คือ วิเคราะห์แยกแยะให้รู้ว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อย ๆ ต่าง ๆ มาชุมนุมกันเข้า เช่น การจำแนกคนออกเป็นนามและรูปเป็นขั้น 5 จำแนกออกจนเห็นภาวะที่ไม่เป็นอัตตา

ค. จำแนกโดยลำดับขณะ คือ แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับแห่งเหตุปัจจัย ให้มองหาตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริงที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะ

ง. จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยคือ สืบสาวหาเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ แ่งนี้ตรงกับวิธีคิดแบบที่ 2

จ. จำแนกโดยเงื่อนไข คือ มองโดยพิจารณาเงื่อนไข

ฉ. วิภาษวาทในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง วิภาษวาทปรากฏอยู่บ่อย ๆ ในรูปของการตอบปัญหาและท่านจัดเป็นวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง

เรื่องโยนิโสมนสิการ ขอกล่าวไว้โดยย่อ เพียงเท่านี้ก่อน และขอสรุปโดยทวน หลักการทั่วไป เมื่อมีโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฏฐิก็เกิดขึ้นได้ เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น องค์ประกอบมูลฐานของมรรควิธีแห่งการแก้ปัญหาหรือทางแห่งความดับทุกข์จึงเกิดขึ้น จากนั้นกระบวนการแห่งการศึกษา ก็ดำเนินต่อไป

บทวิจารณ์

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า โยนิโสมนสิการทำงานทั้ง 2 ช่วง คือ ทั้งตอนรับรู้อารมณ์ หรือ ประสบการณ์จากภายนอก และตอนคิดค้นพิจารณาอารมณ์ หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วภายใน นอกจากนั้นลักษณะอีกอย่างของวิธีคิดโยนิโสมนสิการนี้ยังสามารถสังเกตได้จากการรับรู้ คือ การรับรู้ เพื่อรู้ตามความเป็นจริงตามสภาวะ และเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับให้สติเอาไปใช้ประโยชน์ เพื่อการแก้ปัญหา เพื่อได้ปัญญาเพื่อการดับทุกข์ ซึ่งสำหรับผู้ที่ใช้โยนิโสมนสิการจนสำเร็จผลดีแล้ว มี

ความชำนาญเคยชินแล้ว จนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตแล้ว จะฟื้นความเป็นปลุชน จะมีอารมณ์บริสุทธิ์ ชัดเจนขึ้น เกิดปัญหาบริสุทธิ์รู้แจ้งสภาวะ กล่าวคือ เกิดคุณธรรม มีความประณีตในจิตใจ อิศระ เบิกบาน สงบ เมื่อพูดเชิงวิชาการ ในแง่ของการทำหน้าที่ วิถีโยนิโสมนสิการทั้งหมด สามารถสรุปได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1) โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาบริสุทธิ์ มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะความเป็นจริง เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่าง ชำระล้างให้ผลไม่จำกัดกาล นำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ

2) โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรม หรือคุณธรรมอื่น ๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นฝ่ายสมณะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดีขึ้นมาทดทับฝ่ายชั่ว ให้ผลชั่วคราว นำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ

เตรียมเข้าสู่สมาธิปฏิบัติ

กล่าวโดยสรุป สำหรับผู้ที่ยังมีปัญหาไม่แก้กล้า ยังต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น กล่าวคือ ปรโตโฆสะดี กัลยาณมิตรดี ทำให้เกิดศรัทธาเป็นพื้นฐาน จากนั้นจึงมีอิสระทางความคิด ด้วยโยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และทำให้ปัญญาเจริญ จนกลายเป็นญาณทัสนะ คือการรู้เห็นประจักษ์ในที่สุด

เนื่องด้วยศรัทธา เป็นองค์ธรรมที่สำคัญมากที่จะต่อเชื่อมเข้ากับโยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งศรัทธานั้นยังเป็นเครื่องจรโลงแห่งศีล ช่วยคุ้มศีลไว้ ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิได้ ทำให้จิตสงบนิ่ง และ ศรัทธายังผลสู่การเกิดปัญญา เริ่มตั้งแต่โลกียสัมมาทิฐิ และเชื่อมต่อยุติโยนิโสมนสิการ 2 ลักษณะ คือ เป็นช่องให้กัลยาณมิตรกระตุ้นใช้โยนิโสมนสิการ และ ช่วยเตรียมแนวของเรื่องที่จะพิจารณาไว้สำหรับให้โยนิโสมนสิการนำไปคิดอย่างอิสระ

เสวนาสัตบุรุษ -----> สดับสัทธรรม -----> ศรัทธา -----> โยนิโสมนสิการ -----> สัมมาทิฐิ (มรรควิธี คือ มัชฌิมาปฏิปทา คือ วิถีชีวิตที่ถูกต้องเริ่มต้นแล้ว)

ทัศนะวิจารณ์ : คุณค่าหนังสือ

หนังสือเล่มนี้ได้จัดทำขึ้นโดยการหยิบยกหรือยกหลักคิดตามหลักพุทธธรรมที่มีในพระไตรปิฎกตลอดจนอรรถกถา ฎีกา และ อนุฎีกา ซึ่ง ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้รวบรวมและขยายความไว้แล้วในหนังสือหลักพุทธธรรม ฉบับปรับขยาย จึงมีเนื้อหารายละเอียดที่ชัดเจนและมีคุณค่ายิ่ง ดังสรุปได้ ดังนี้

1) รูปแบบการเขียน เป็นการเขียนที่มีลำดับความคิดความเข้าใจ กล่าวคือ ท่านเริ่มต้นปูพื้นฐานความรู้ความเข้าใจก่อน โดยเริ่มตั้งแต่ ฐานะของความคิดในระบบการดำเนินชีวิตที่ดี และฐานะความคิดในกระบวนการของการศึกษา ก่อนจะนำเข้าสู่โยนิโสมนสิการ วิธีแห่งปัญญาทั้ง 10 วิธี สรุปลงด้วยการนำไปสู่การปฏิบัติด้วยแนวทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา

ผู้อ่าน ขอกราบถวายความยกย่องและสดุดีแด่ผู้เขียน กล่าวคือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ท่านเป็นผู้รอบรู้และเล็งเห็นประโยชน์อย่างยิ่งในการแก้ปัญหาสังคม จึงได้มีเมตตาให้บุคคลและองค์กรจัดทำหนังสือกระบวนการคิดตามหลักพุทธธรรม โยนิโสมนสิการ เพื่อแจกจ่าย หรือตลอดจนจำหน่ายโดยไม่มีลิขสิทธิ์ทางปัญญาแต่อย่างใด

เอกสารอ้างอิง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2560). *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 24). กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

